

Hicri VI. Yüzyıl'da Rey Kabirlerine Ait İki Yazılı Demir Levha¹

Two Inscribed Iron Plates Belonging to the Tombs of Rayy in the 6th Century Hijri

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Ahmed HÂMEYÂR

Sorumlu Çevirmen/Corresponding Translator

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYLAR

Bitlis Eren Üniversitesi <https://ror.org/00mm4ys28>

Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis, Türkiye

ORCID: 0000-0002-5536-283X

e-mail: mustafaaylar@gmail.com

Başvuru/Submitted: 30.10.2022

Kabul/Accepted: 18.01.2023

Atf: Hâmeyâr, Ahmed, "Hicri VI. Yüzyıl'da Rey Kabirlerine Ait İki Yazılı Demir Levha", (Çev: Mustafa AYLAR), *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C. 6/1 (Haziran 2023), s. 447-451.

Citation: Hâmeyâr, Ahmed, "Two Inscribed Iron Plates Belonging to the Tombs of Rayy in the 6th Century Hijri", (Trans: Mustafa AYLAR), *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C. 6/1 (June 2023), p. 447-451.

Öz– Bu yazıda, Burc-i Tuğrul ve Hazreti Şah Abdülazîm Türbesinin kapılarına ait Kûfî hatla yazılı iki demir levha, yeniden okunmuş ve tanıtılmıştır. Bu iki kitabenin bânisi olarak Abdüssamed b. Fahrâver ve Abdülvehhâb b. Fahrâver Kazvîni geçmektedir. Makalenin yazarı bu iki kitabe arasında bir bağlantı kurmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler– Kitabe, Kûfî Hattı, Kabir, İslâm Mimarisi, Şehr-i Rey, Hazret-i Abdülazîm Türbesi, Burc-i Tuğrul.

Abstract – In this article, two iron plates inscribed in Kufic script belonging to the gates of the Toghrol Tower and Hazrat Shah Abd al-Azîm Tomb are re-read and introduced. These two inscriptions list Abd al-Samad b. Fakhârver and Abd al-Vahhâb b. Fakhârver Qazvîni as the builder. The author of the article tried to establish a connection between these two inscriptions.

Keywords– Inscription, Kufic Script, Tomb, Islamic Architecture, City of Rayy, Tomb of Hazrat Abd al-Azîm, Toghrol Tower.

¹ Ahmed Hâmeyâr, "Do Levh-i Âhenî Ketîbedâr Muteallik be Mekâbir-i Rey ez Sede-yi Şişom-i Hicri", *Peyâm-i Behârîstân*, S. 9, Şomare 28, Pâyîz u Zemîstân 1395, s. 152-155, Makaleye mütercim tarafından yapılan eklemeler köşeli parantez [] ile gösterilmiştir.

Rey'deki Hazreti Abdülazîm² Türbesi'nin Müzesinde, bir çift eski demir tokmağa sahip bir kapıya ait olduğu anlaşılan, üzerinde Kûfi hatla yazılmış eski bir demir levhanın iki parçası vardır ve bu demir tokmaklı kapı günümüzde aynı müzeye intikal etmiştir. Merhum Muhammed Takî Mustafavî belki de bu demir levhayı ilk kez tanıtan ve yeniden okuyan kişidir ve açıklamasında şunları belirtmiştir:

“Abdülazîm Türbesindeki en eski eser, her birinin uzunluğu 70 cm, genişliği 12 cm olan, birkaç yıl önce şimdi İmamzâde Hamza'nın avlusunun güneybatı köşesindeki geçidin sonunda bulunan, eski taç kapıya ve bir çift eski demir kapı tokmağına sahip kapı üzerine yerleştirilen iki adet demir Kûfi kitabedir ve bunlar buradan alınarak türbenin hazinesinde saklanmıştır. Bu iki demir levhanın biri sağ kapının üstüne; diğeri sol kapının üstüne konulmuştur ve konuları üst kısımda açıkça görülmektedir.”³

Merhum Mustafavî'nin bu iki demir levhanın türbedeki en eski eserler olduğu görüşü belki de doğru değildir ve büyük ihtimalle Selçuklu Sultanı Berkıyaruk'un veziri Mecdülmülk Beravestâni Kummî (495'de [1101-02] öldürüldü) tarafından yaptırılan Hz. Abdülazîm'in kubbesindeki taç kapının tuğla kitabesi türbenin en eski eseridir. Her neyse, merhum Mustafavî'nin bundan önce okuduğu bahsi geçen iki demir levhanın metni şöyledir:

Sağ kanatta: امر العبد الضعيف المذنب المرجى الى

Sol kanatta: رحمة الله تعالى عبدالصمد بن فخر اور

[Günahkâr, suçlu, Allah'ın rahmetini arzulayan kul Abdüssamed b. Fahrâver [yapımını] emretti].

Merhum Mîr Celaleddîn Muhaddis Urmevî Nakz, kitabı üzerindeki değerli notlarında, demir levhada adı geçen kişinin kim olabileceği konusunda görüşünü dile getirmiştir. Levhada adı geçen kişi yani Abdüssamed b. Fahrâver, Hicri VI. Yüzyılda [Miladi XII. yüzyıl] Rey'in Şîî liderlerinden ve Muntecebeddîn Râzî ve Abdülcelîl Râzî Kazvîni'nin muasırlarından idi. Bu iki kişiden kalan *Kitâb-ı Fihrist* ve *Kitâb-ı Nakz* adlı iki eserde ondan bahsedilmiştir.⁴

Buna göre Şeyh Muntecebeddîn Râzî bu şahıs hakkında şunları yazmıştır: “*el-Reis Abdüssamed b. Fahrâver el-Heşcerdî: Dindar bir fazıl*”.⁵ Şeyh Abdülcelîl Râzî Kazvîni, o ve babası hakkında: “*Dehhoda-yi Fahrâver Heştverdi ve oğlu Cemaleddîn Abdüssamed Gâzî-yi Şehîd rahmetullahi aleyh*”⁶ diye bahsetmiştir. Merhum Muhaddis Urmevî'nin onun hakkında Gâzî-yi Şehîd tabirini kullanması, onun din yolunun mücahitlerinden biri olduğu sonucuna varılmış, ancak mevcut kaynaklarda şehadetinin yeri ve niteliği hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.⁷

Elbette Şeyh Abdülcelîl Râzî Kazvîni başka bir yerde de Dehhoda-yi Fahrâver Heştverdi ve oğlu Cemaleddîn Abdüssamed hakkında “Şîi” diye bahsetmiş ve bu iki kişinin “Mülâhide” (Alamût'a bağlı Nizârî İsmâîlîleri) ile başa çıkma ve onları takip etme rolüne işaret edilmiştir.⁸ Bu nedenle bu satırların yazarı Abdüssamed b. Fahrâver'in “Mülâhide”ye karşı gerçekleştirilen saldırıların birinde öldürüldüğünü, bu nedenle *Nakz* kitabı müellifinin onun hakkında Gâzî-yi Şehîd tabirini kullandığı ihtimalini vermektedir.

Ayrıca merhum Muhaddis Urmevî'nin düşüncesine göre, onun hakkında hiciv yazan Arap şair İbn Hayyât Dimaşki'nin (ö. 517) [1123-24] muasırı olan⁹ Fahrâver adındaki Rey Müstevfi'si, *Nakz* kitabında geçen Abdüssamed'in babası Dehhoda-yi Fahrâver ile aynı kişi olabilir. İbn Hayyât'ın 487 yılında [1094-95]¹⁰ Rey'e bir ziyareti olduğu dikkate alınırsa, bahsi geçen kişinin bu tarihte hayatta olduğu söylenmesi gerekir.¹¹

² İran'da Meşhed ve Kum'dan sonra en fazla ziyaret edilen mekân ve Hz. Ali'nin oğlu Hasan neslinden gelen torunlarından biri olan Şah Abdülazîm'in (ö. 250/864'ten önce [?]) türbesi Rey'de bulunmaktadır. Çevirenin Notu.

³ Mustafavî, Muhammed Takî, *Âsâr-i Târihi-yi Tahran: Emâkin-i Müteberrike*, s. 154.

⁴ Urmevî, Mîr Celaleddîn Muhaddis, *Talikât-i Nakz*, C.1, s. 325-329.

⁵ Muntecebeddîn Râzî, *el-Fihrist*, s. 93.

⁶ Kazvîni Râzî, Abdülcelîl, *Nakz*, s. 223.

⁷ Urmevî, *Talikât-i Nakz*, C.1, s. 326.

⁸ Kazvîni Râzî, *Nakz*, s. 129-130.

⁹ *Dîvanu İbn Hayyât el-Dimaşki*, s. 153. İbn Hayyât'ın Divan'ında şöyle denilmiştir: “*ve kâle yehcû müstevfi Rey ve ismuhu Fahrâver... kavlen li Fahrâver kavlu emriyyin, fi ardihi âse ve fi el-rîş räsün*”

¹⁰ Aynı yer, Mukaddeme-yi Musahhih, s. 11

¹¹ *Talikât-i Nakz*, C.1, s. 327.

Bu şahıs hakkındaki *Fihrist* ve *Nakz* kitaplarında belirtilen Heştcerdî ya da Heştverdî nisbesi, bugün hâlâ Heştgerd olarak bilinen Kazvîn'in bir köyü idi.¹² Râfiî kendi derlemesinde, bu köye mensup bazı şahsiyetlerden, örneğin Ebû İshâk Abdurrahîm b. İbrahim b. Yusuf el-Heştcerdî el-Hatîb¹³ ve Muhammed b. Abdüsselâm b. Abdurrahman el-Kâzî el-Heştcerdî adlı kişilerden bahsetmiş ve son şahıs hakkında şöyle yazmıştır: “*Kadılık yapıyordu, köyünü ve diğer köyleri hatırlıyordu*”.¹⁴

Ancak Hz. Abdülazîm türbesine ait olan demir levha -ki merhum Muhaddis onu görmemiştir- ile ilgili önemli bir diğer nokta ise, türbenin levhasına benzeyen ve görünüşe göre aynı döneme ait yazılı başka bir demir levhanın bulunmasıdır. Bu levhanın Rey'deki Burc-i Tuğrul'un kapısına ait olduğu söylenmektedir. Burada bulunan bu türbe Merhum Muhammed Muhî-i Tabâtabâyî'nin ve ayrıca bu satırların yazarının görüşüne göre, şöhretine ve Tuğrul ile olan ilişkisine aykırı olarak, bu Selçuklu padişahının mezar yeri değil, Hicri III. yüzyılın [Miladi IX. yüzyıl] ünlü bir Sûfî'si İbrahim Havvâs'ın (ö. 291) [903-04] mezarıydı.

Burc-i Tuğrul'un demir levhası ilk kez Alman Arkeolog Herzfeld tarafından tespit edilerek tanıtılmış ve yaşamı boyunca kişisel koleksiyonunda muhafaza edilmiştir. Ancak sonraları Amerika'daki Michigan Sanat Müzesine intikal ettirilmiş ve günümüzde 1965/1.167 numarasıyla bu müzede saklanmaktadır. Bu tablet dikdörtgen şeklinde, 80 cm uzunluğunda ve 13 cm genişliğinde olup, Kûfî kitabesinde “Abdülvehhâb b. Fahrâver Kazvînî” adındaki bir kişi tarafından yapıldığı söylenmiş ve yapılış tarihi olarak ise H. 534 [1140] yılı Recep ayının sonu olduğu belirtilmiştir. Kitabenin tam metni ise aşağıdadır:

عمل عبدالوهاب القزويني بن فخر اور في سلخ رجب سنة اربع وثلثين وخمس مائة

[534 yılı Recep ayının sonunda [Mart 1140] Abdülvehhâb b. Fahrâver Kazvînî yaptı.]

Bu levhada adı geçen kişinin Dehhoda-yi Fahrâver Heştcerdî'nin diğer oğlu, Reis Abdüssamed'in kardeşi olması ihtimali vardır ve Heştcerd köyünün Kazvîn'e tâbi olduğuna dikkat ederek kendisini bu şehre nisbet etmiştir. Bu ihtimali kabul ederek bu iki kardeşin, yani Dehhoda-yi Fahrâver'in çocukları Abdüssamed ve Abdülvehhâb'ın, Rey'in dinî kabirleri ve türbelerinin mimarisine ve yapımına en azından kapılarının kurulumuna özen gösterdiklerini söyleyebiliriz.

Yayın Tarihi	26 Haziran 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-Turnitin
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26 June 2023
Reviewers	Single Anonymized - An Internal (Editor board member)

¹² *Talîkât-i Nakz*, C.1, s. 325.

¹³ El-Râfiî, Abdülkerîm b. Muhammed, *et-Tedvîn fî Ahbarü Kazvîn*, C. 3, s. 166.

¹⁴ Aynı yer, C. 1, s. 320.

	Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

KAYNAKÇA

- İbn Hayyât, Ahmed b. Muhammed el-Dımaşkî, *Dıvanu İbn Hayyât*, Tahkîk: Halil Murdem Bek, Dımaşk: el-Mecmaü'l-Alemî'l-Arabî, 1377/1958.
- Müntecebüddin Râzî, *el-Fihrist*, Tahkîk: Seyyid Celaledîn Muhaddis Urmevî, Kum: Mektebet-i Ayetullahü'l-Uzma-yi Maraşî-yi Necefi, 1366.
- El-Râfî, Abdülkerîm b. Muhammed, *et-Tedvîn fî Ahbarû Kazvîn*, Tahkîk: Azîzullah el-Uttâridî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1987.
- Kazvînî Râzî, Abdülcelîl, *Bazu Mesâlibi'n-Nevâsıb fî Nakz-ı Bazu Fezâyihü'r-Refâvız*, Mîr Celaledîn Muhaddis Urmevî, Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Millî, 1358.
- Urmevî, Mîr Celaledîn Muhaddis, *Talîkât-i Nakz*, Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Millî, 1358.
- Mustafavî, Muhammed Takî, *Âsâr-i Târîhî-yi Tahran: Emâkin-i Müteberrike*, Tanzîm ve Tashîh: Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran: Encümen-i Âsâr u Mefâhir-i Ferhengî, Çap 2, 1357.
- Hidâyetî, Muhammed Ali, *Âsitâne-yi Rey: Mecmûa-yi İsnâd u Ferâmîn*, 1344.
- Michigan Sanat Müzesi web sayfası (<http://quod.lib.umich.edu>)

EKLER

Şekil 1. Hazreti Abdülazim Türbesi'ne Ait Yazılı Levha (Kaynak: Hidâyetî, Âsitâne-yi Rey, s. 70)

Şekil 2. Burc-i Tuğrul'a ait Demir Levha (Kaynak: <http://quod.lib.umich.edu/m/musart/x-1965-sl-1.167>)